

OSMANLI'NIN XIX. YÜZYIL ORTADOĞU POLİTİKASI EKSENİNDE IRAK YÖNETİMDE ROL ALAN HAŞİMİ SOYUNDAN BÜROKRATLAR

THE HASHEMITE BUREAUCRATS PLAYING ROLE IN THE RULE OF IRAQ IN 19TH CENTURY IN THE CONTEXT OF OTTOMANS' POLICY OF THE MIDDLE EAST

РОЛЬ ХАШИМИДОВ В ПРАВЛЕНИИ ИРАКОМ ПРИ ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ БЛИЖНЕВОСТОЧНОЙ ПОЛИТИКИ XIX –ГО ВЕКА¹

Levent Küçük*

ÖZ

Irak coğrafyasının Osmanlı egemenliğine geçmesi sonrası bu bölgede Osmanlı rejiminin unsurları yönetime hâkim olmuştur. Haşimiler bölgenin yönetim mekanizmasına Abbasilerden beri hakim olmuşlar ve Osmanlı egemenliği sırasında da bu hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Özellikle I. Dünya savaşı öncesinde İngilizlerin bölgeye olan ilgisi artınca Mekke Şerifi olan Hüseyin ile birlikte Osmanlı nüfuz alanında bir takım ayaklanmalar meydana gelmiş ve bu bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti I. Dünya savaşı sonunda sona ermiştir.

Osmanlılar Irak'taki yönetimlerini bölgenin önemli aşiretleri üzerinden tesis etme eğilimindedirler. Ancak 19. yüzyılın siyasal gelişimleri içerisinde Caf, Hemavend ve Berzenci aşiretlerinin (bunlardan Berzenciler Sülale-i Tahire-i Haşimi olarak bilinirler), asayiş ve vergi konularında söz sahibi olmalarına ve Bab-ı ali ile ilişkiler kurmalarına olanak tanıyarak merkezileşme politikasını Irak'ta sürdürmüşlerdir.

Biz bu çalışmamızda Osmanlı arşiv belgeleri ışığında Haşimi ailesinin Osmanlı yönetimi ile olan bağlarını ve bölge egemenliğini tesis etmede ne gibi sorumluluklar üstlendiklerini açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Haşimi, Irak, 19. Yüzyıl, Tarikat, Ortadoğu

ABSTRACT

After the Ottoman Empire took the control of Iraq, Ottoman regime prevailed in this region. Hashemite held the high ground since Abbasids and kept their leading position during the sovereignty of Ottomans as well. Especially, some revolts occurred in the domain of Ottomans under the leadership of Mecca sheriff Huseyin Hashemite as a result of English people's increasing interest in the region earlier before the First World War. As a consequence, the domination of Ottomans came to an end at the end of the First World War.

Ottomans tended to build their administration in Iraq via the important tribes of the region. During the 19th century political developments, they kept the centralization policy

¹ . DOI : 10.17498/kdeniz.690

* . Ardahan Üniversitesi, İBEF., Tarih Bölümü öğretim üyesi. leventkucuk@ardahan.edu.tr

in Iraq allowing the tribes named Caf, Hemavend and the Berzenci to have an authority on public order and tax system. They also gave these tribes opportunity to establish relationship with the Porte.

This study aims to analyze Hashemite's relationships with Ottoman regime in the light of Ottoman archive of documents and what kind of responsibilities they took to build domination in the region.

Key Words: Hashemite, Iraq, 19th Century, Tariq, Middle East

АННОТАЦИЯ

После вхождения Ирака в состав Османской империи, управлять этим регионом стали представители этой же империй. Хашимида пришли к власти после Аббасидов и правили регионом и при Османской империи. До первой мировой войны, особенно после роста интереса Англии к региону, одновременно с восстанием правителя Мекки Хусейна, восстания начались и на владениях Османской империи в регионе и после окончания первой мировой войны прекратилось доминирование Османов в указанном регионе.

Османцы правили Иракским регионом с помощью племён. После политических событий 19 – го века, племена Джаф, Хемавенд и Берзеджи (из них Берзеджий назывались племенем Тахири Хашим) считались арбитрами за общественный порядок и сбора налогов. Им было позволено установить отношения с Высокой портией и они смогли централизовать политическую власть в Ираке.

В статье, на основе Османских архивных документов рассматриваются формы правления региона хашимидами и их обязанности при установлении своей власти.

Ключевые слова: Хашими, Ирак, 19-ый век, секта, ближний восток.

GİRİŞ

Bu çalışmada 19. Yüzyıl Osmanlı idare gelenekleri içerisinde Irak coğrafyasının idari yönetiminde görevler almış olan Haşimi Sülalesinden kişilerin rollerine ve Irak politikasındaki değişimlere değinilecektir. Çalışmanın cevap aradığı sorulardan birisi Osmanlı İmparatorluğu'nun batı ulus devletini model olarak giriştiği modernleşme hareketleri sonucunda ortaya çıkan yeni kimlik oluşturma arayışlarının ve bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan merkezîyetçi politikalarının Arap vilayetlerinde nasıl tesirler gösterdiğinin ve bunların bölgedeki isyanlarda ve bu isyanlardan sonra ortaya çıkan isyan imajının oluşumunda oynadığı roldür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme bağlamında benimsediği merkezîyetçi politikanın bölgedeki adem-i merkezîyet taleplerini artırdığını ifade eden araştırmacılar, II. Mahmut ile birlikte Osmanlıların yerel siyasetteki mevcut durumu ve toplumsal yapıyı yeni ve çağdaş bir sisteme dönüştürmeyi amaçladıklarına da vurgu yapmışlardır. (Deringil, 2002 ve Koloğlu, 2008) Osmanlı İmparatorluğu bu plan doğrultusunda idari bozuklukları ortadan kaldırmanın yanı sıra kırsal ve kentsel alandaki yerel elit güçleri merkezî idarenin kontrolüne almıştır.

Haşim İslam peygamberi olan Hz. Muhammed'in atalarından Kusay b. Kilab'ın torunudur. Haşimi ailesine adını verecek olan aynı zamanda İslamın dördüncü halifesi olan Hz. Ali'nin büyük dedesi olan Haşim b. Abdul Menaf'tır. (Kurşun, 1999:412) Hicaz

bölgesini yöneten ve Hz. Hasan'ın soyundan gelen Haşimi Mekke emirleri Hicaz bölgesini bin yıla yakın bir zamandan beri yönetmek suretiyle bölge halkı ve bedevi kabileler üzerinde nüfuz sahibi olmuşlardır.

Hız. Ali'nin çocukları olan Hasan ve onun ardından gelenler Şerif olarak adlandırılırken, Hüseyin ve onun ardından gelenler ise seyid olarak adlandırılmışlardır. 10. Yüzyıldan itibaren Arabistan'ın Hicaz bölgesi işte bu Haşimi kolundan olan emirler tarafından idare edile gelmiştir. Safeviler 1504 de Moğolları yenip Irak'ı ele geçirdiler. Fakat egemenlikleri uzun sürmedi. Osmanlılar 1514 ve 1517 savaşlarını kazandıktan başka 1534 yılında Irak'ı da ele geçirdiler. 1623-1638 yıllarında Safeviler tekrar hâkimiyet kursalar da tekrar Osmanlı egemenliği bölgede yeniden tesis edilmiştir. 1700'lerde Memluk paşalarının geçici hâkimiyetine rağmen Osmanlılar 1831 de Irak eyaletlerine tam bir egemenlik kurmuşlardır. Bundan sonra Osmanlılar bu bölgeyi merkezîyetçi bir süreçle yönetmeye kararlı olduklarını Tanzimat reformlarını vilayet idare sistemine uygulayarak göstereceklerdir. (Shaw, 1976:128)

Irak coğrafyası Sultan Süleyman'ın 1534 İrakeyn seferi ile Osmanlı toprağına dahil edilmiş, ancak tam anlamıyla Osmanlı eyaleti sistemine bağlanması 1555 Amasya antlaşması sonrasında gerçekleşmiştir. Bu süreç sonunda Osmanlıların Anadolu ve Karadeniz ticaret yollarına hakim olma siyaseti ekseninde Basra, Bağdat ve Suriye bölgesini tamamen kontrollerine almışlardır. (Halaçoğlu, 1999:433) Musul bölgesi de yine Yavuz Selim'in doğu seferleri sonrası Osmanlı hâkimiyetine geçmiş ve bundan sonraki süreçte Osmanlı- İran ilişkilerinin bu bölge üzerinde odaklanmasıyla devamlı surette çatışma alanına sahne olmuştur. (Gündüz, 1999:363) Zaman zaman Osmanlı ve Safeviler arasında nüfuz ve çatışma alanı haline gelen Irak coğrafyası XVII. Yüzyıl sonunda tam anlamıyla Osmanlı egemenliğine geçmiştir.

Irak'ın egemenliği noktasında Osmanlı ve Safevi devletleri yalnızca ekonomik çıkarlar çerçevesinde karşı karşıya gelmemişlerdir. Aslında bu husustan daha derin olan bir Osmanlı Sünniliği ve Safevi Şiiiliği mücadelesi vardır. (Cleveland, 2008: 63) Bu üstünlük mücadelesinde Bağdat Osmanlıların Abbasi geleneklerinin sürdürülmesi için önemli bir unsur oluştururken; Necef ve Kerbela kentleri de Safeviler için önemli bir kutsal şehir olarak rekabetin odağında yer almıştır.

Irak bölgesinin XVI. Yüzyıldan itibaren Portekiz tehdit alanına dönüşmesi ayrıca Osmanlıların Tebriz, Erzurum, Tokat, Bursa güzergahında bulunan ipek yolu ile Basra, Bağdat ve Halep hattında bulunan baharat yollarının avantajlarının kaybetmemek arzuları Basra körfezinde uzun sürecek bir hakimiyet kurmalarını gerektirmiştir. (Kurşun, 2004:21) Basra körfezi önce Portekiz ardından Hollandalılar ve son olarak da İngilizler tarafından hakimiyet alanına dahil edilmek istenmiştir. Osmanlıların bu bölgede adı geçen devletlerle mücadeleye girişmesinin arka planında siyasal ve ekonomik gerekçeler aynı ölçekte yer almıştır. (Yerasimos, 1994:122) Bu nedenle Osmanlıların Irak politikasını açıklarken bu önceliklerin göz ardı edilememesi gerekmektedir.

Emevilerin özellikle arap milliyetçiliği yapmaları sonrası zayıflayan yönetimlerine karşı en etkili direnç gösteren gruplardan birisini Haşimiler oluşturmaktadır. Emevi ve Abbasi dönemlerinin siyasal olaylarında Haşimi sülalesi baş aktörlerden birisi konumundadır. (Küçüktaşçı, 2007:37). Haşimiler kendi içerisinde gruplara ayrılmasına rağmen etkin bir muhalefet geliştirmek suretiyle sonraki dönemlere taşınacak olan siyasal gelişmelerin merkezinde yer almışlardır.

I. IRAK'IN 19. YÜZYILDAKİ DURUMU

Tanzimat fermanı ve 1864 vilayet nizamnamesi sonrası Osmanlılar; Bağdat, Basra ve Musul'u doğrudan İstanbul'a Babıali'nin kontrolüne alarak merkezileşme politikalarına hız kazandırmışlardır. II. Mahmut'tan itibaren Osmanlı sultanlarının ana hedefi tüm iktidarı kendi elinde toplamak suretiyle taşra ve başkent'teki güç odaklarını itaat altına almaktır. Merkezi idarenin yetkilerini genişleterek bu gücü elinde bulundurmasına yardım edecek olan mekanizmanın da geliştirilmesine çalışılmıştır.(Lewis, 2009: 125) II. Mahmut'un merkeziyetçilik politikasını yani yerel ayanlara karşı çevreleme siyasetini imparatorluğun Irak'daki topraklarında da devam ettirmekteydi. Bu politik hedef doğrultusunda Irak'a gönderilen Halet efendi'nin bölge ile ilgili olarak verdiği rapor devletin nasıl bir siyaset izlemesi gerektiğine fikir verecektir. Raporla Osmanlı'nın bundan sonraki süreçte Irak'da nasıl bir problem ile karşılaşacağına, yerel nüfuzlu siyasi kişiliklerin yönetim makamlarını ele geçirmelerinin yarattığı tehlikeye ve Arap/kürt, Sünni/şii nüfus ve anlayışın hakim olduğu bölgeye güçlü bir valinin gönderilmesi gerektiğine yer verilmiştir.(Aksan, 2010: 300) Bunun yanı sıra siyasal ve iktisadi olarak bölgenin kalkınabilmesi için özellikle II. Abdülhamit döneminde özel önem verilmek suretiyle beledi ve idari düzenlemelere girişilmiştir. Ayrıca Mısır'ın Osmanlı yönetiminden kopması sonrası Irak üzerinden Ortadoğu'daki siyasal egemenlik sürdürülmek istenmiştir. (Akyıldız ve Kurşun, 2015:15) Bu durum bölgede kurulmak istenen Avrupa emperyalizmine karşı İslam dayanışması projesi olarak algılanmaktadır.

Irak coğrafyası gerçekte İran'dan gelmekte olan şii tehlikesi açısından bir tahkimat rolü üstlenmiştir. Ayrıca bölgede modernleşme ile birlikte başlatılan arazi ve sulama etütleri sonrası bölgenin yerel güçleri ekonomik anlamda güçlendikçe merkezi idare ile bağlarını zayıflatmışlardır. Bu durum Osmanlıların Basra körfezindeki üstünlüklerinin de Portekiz ve Hollandalılara kaptırılmasına neden olacağından dolayı devlet Irak politikasını çok yönlü olarak yeniden ele almak durumunda kalmıştır.(Hourani, 2008: 275) Özellikle XIX. Yüzyılın son çeyreğinde Osmanlılar hükmetme sistemlerinde bir düzenleme ve ülke coğrafyasında bir güç dengesi ayarlamaya çalışmışlardır.

Osmanlı devleti 1839 ve 1856 fermanları ile Tanzimat reformlarının hedeflerini yarı özerk ve fiilen bağımsız yerel yöneticileri merkezi otoritenin doğrudan denetim altına almak, tebaa'nın sosyal ve ekonomik kabiliyetlerini yükseltmek ve İslam ile gayrimüslim unsurları eşit statülerde bir toplum yapısına kavuşturmak olarak belirlemiştir. Bu hedefleri gerçekleştirmek için toplumsal yapının bütün unsurlarını seferber kılmıştır.(Ma'oz, 2006:269) Babıali bu uygulama neticesinde bölgede hem vergi hem asayiş konularında beklentilerini karşılamayı ummaktadır.

1876 anayasası ve sonrasında yürürlüğü konulan reformlar sayesinde Osmanlı tebeası olan topluluklar arasında bir işbirliği ruhunun yanı sıra siyasal ve kültürel birlik de amaçlanmıştır. II. Abdülhamit ve ittihat terakki hükümeti arasındaki bir takım düşünce ayrılıklarına rağmen ülkenin Arap coğrafyası Müslümanlarının Avrupa'nın emperyalist yayılcılığına karşı bu coğrafyada bir direniş iradesi göstermiş olmaları oldukça dikkat çekicidir. (Cleveland, 2008: 166) Bu durumu devletin Irak, Suriye ve Arap coğrafyasının siyasal, kültürel ve ekonomik açıdan taşıdığı değerleri idrak ettiği varsayımı üzerinden açıklamak mümkündür.

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlıların Tanzimat reformlarını uygulama politikası çerçevesinde Irak coğrafyası da Vali Mithat paşa ile birlikte bir değişim geçirmektedir. Mithat paşanın Bağdad valiliği sırasında reformları uygulaması, aşiret çatışmalarını bastırması ve köylüye toprak dağıtımı ile sulama kanalları inşası devletin merkezi

denetimini yaygınlaştırma politikalarının bir sonucuydu. Bu dönemde devlet eyalet idaresinde bazı değişiklikler yaparak sistemi daha işler kılmak düşüncesindedir. Uygulamalara çeşitli eyaletlerde başlanmış, Bağdad² ve Musul³ vilayetlerinin yer aldığı Irak⁴ coğrafyası da bunlardan bazılarıdır.

Bununla birlikte Irak coğrafyası devlet iktidarının kapsamı ve tarımsal üretimin artırılması girişimlerine uzun yıllar uzak kalarak büyük ölçekli yatırımlardan faydalanamamıştır. Toprak kanunlarının tatbik özellikleri ve aşiret reislerinin bu topraklar üzerindeki hegemonyası Irak'ın kırsal kesiminde yaşayan halkı başka üretim organizasyonlarına girmeye zorlamıştır. Çobanlıktan yerleşik tarıma geçiş ile ihracat için tahıl ve hurma üretimine başlanması bunlardan bazılarıdır. (Hourani, 1997: 345) Burada merkezi hükümet vergi toplama kolaylığı sağlaması ve siyasal düzenin sürdürülmesine olanak tanınması noktasında yerleşik köylüleri koruma yoluna gitmiştir.

18. yüzyılın sonları ile 19. Yüzyılın başlarına denk gelen 1780-1830 yılları arasında Osmanlılar Irak coğrafyasında kölemen valiler ve yerel eşraf arasında bir denge sağlanmak suretiyle idari düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.(Kurşun,2004:29) İzleyen süreç merkeziyetçilik politikasının ağır bastığı bir dönem olduğundan dolayı mahalli idarecilerin bölgede istikrarsızlık yaratan tutumlarının devlet tarafından sonlandırılmaya çalışıldığı görülmüştür. Osmanlı devleti, merkezi idarenin kontrol mekanizmasında etkin bir şekilde kullandığı vali figürünün yetkilerini; vilayetin bazı memurları aracılığı ile kısıtlamak suretiyle oluşabilecek yerel ittifaklara engel olmuş ve hükümete olan bağlılığı artırmayı hedeflemiştir.

Osmanlı Devleti'nin Irak'da gerçekleştirdiği toprak reformu uygulamalarını şii din adamları olumlu karşılamamışlardır. Çünkü Iraklı din adamları toprak ağalarından ya da kendi cemaatlerinden yardım alarak ancak küçük işletmelere sahip olabiliyorlardı. Dolayısıyla mülkiyete el koymak gibi bir sonucu olduğundan dolayı toprak reformunun İslam hukuku ile örtüşmediğini iddia ederek karşı çıkıyorlardı.(Wiley,1992: 33)

Moğolların yenilmesi sonrası Irak eyaletlerine egemen olan Osmanlılar egemenliklerini kararlı ve yeterli bir şekilde uygulayamamışlardır. Bunun sonucunda şii vilayetlerini ve aşiret unsurlarını ulema ile Seyyidlerin kontrolüne bırakmak durumunda kalmıştır. Yalnızca Bağdad ve bazı şehirlerde Sünni ulema Osmanlı yönetimine sadık bir görünüm arz ederken onlarda bu sadakatlerinin karşılığını Osmanlı yönetiminden talep etmekteydiler.

² Yusuf Halaçoğlu, İslam ansiklopedisindeki Bağdad maddesinde Kölemen idaresinin sona ermesinden sonra Irak'ın doğrudan merkeze bağlandığını Basra, Musul ve Şehrizar vilayetlerinin ayrı vilayetler halinde örgütlendiğini ve Bağdad'ın Divaniye ve Kerbela sancakları ile müteşekkil olduğunu ifade eder. "Bağdad" Maddesi, TDVİA, Cilt. IV. s.433-437

³ Musul vilayeti 1851 yılında sancak statüsüyle Bağdad'a bağlanmış 1878 yılından itibaren Şehrizar'u içine alan bir vilayet olarak örgütlenmiştir. bkz. Ahmet Gündüz, "Musul" Maddesi, TDVİA, Cilt. XXXI. s. 363-367

⁴ XIX. Yüzyıl başlarında memluk valileri ile idare edildiği dönemden itibaren Irak'ın Babialı ile ilişkileri bozulmuştur. Bunda reformlar ile güçlenen yönetimin Osmanlı aleyhine adem-i merkeziyet politikasını geliştirmesinin etkisi büyüktür. Irak Ancak 1831 yılında II. Mahmut'un merkezileşme politikaları sonucu merkeze bağlanmış ve 1850 yılına kadar bu statüsünü korumuştur. Sonraki dönemlerde Osmanlı yönetimi Irak'daki problemlerin çözümünü kolaylaştırmak için merkezi idareye doğrudan bağlasa da siyasi, iktisadi ve idari istikrarsızlık içinde bir yönetim süregelmiştir. Bkz. Gökhan Çetinsaya ve Marian Farouk Slugget "Irak" Maddesi, TDVİA, Cilt. XIX, s.93-99

Bu arada Safevi iktidarının zayıflaması sonrası bölgede Osmanlıların tam egemenlik kurmadığı dönemlerde ulema bir çeşit hiyerokrasi yani devletten görece bağımsız bir kurum olarak da Irak'da varlığını göstermiştir.

Osmanlı Sultanları Irak coğrafyasını fethettikleri Kanuni Sultan Süleyman zamanından itibaren bölgenin dinsel figürlerine çok büyük önem vermişler ve onları devamlı surette koruyarak ekonomik manada ihsanlarda bulunmuşlardır. Mesele Kanuni Irak'ın fethini izleyen tarihlerde hem bölgedeki Safevi iktidarının sembolü olan Kazımiye camisini tamamlanması hem de Abdulkadir Geylani Hazretlerinin cami ve türbesi için vakıflar kurdurması suretiyle ailenin manevi şahsını koruyan bir politika izlemişlerdir.

Osmanlıların Irak vilayetlerine gönderdiği valiler İstanbul'dan Bağdad paşasının rızası alınmak suretiyle atanmaktaydılar. Bu uygulama hem Bağdad paşasını merkezi otorite sınırları içinde tutmak için hem de giden yöneticilerin yerel eşraf ile kuracağı ilişkiler için uzlaşma zemini oluşturmak amacıyla Osmanlıların geliştirmiş olduğu yönetim prensiplerindedir.(Bayatlı, 1999: 34)

Bununla birlikte Osmanlı yönetimi 19. Yüzyılın idari reformlarının bir gereği olarak vilayet ve sancak düzenlemelerini gerçekleştirirken Irak'da meydana gelen siyasal çatışmalar nedeniyle bazı kaza ve livaları Bağdat ya da Musul yerine doğrudan İstanbul'a bağlamak suretiyle bölgeyi merkezi hükümetin kontrolünde tutmak istemiştir.(Findley, 1996:265) Ancak bu durumun merkezden uzak vilayetler için doğru bir uygulama olmadığını sorunların çözüm sürecinin uzamasından anlamak mümkündür. Yinede uygulama daha çok politik tercihlerin yerel idarenin inisiyatifinde olmadığını göstermektedir.

Valilerin özerkliklerini kısıtlamak yolunda bazı adımlar atılarak daha alt sınıf yetkililerden, bölgenin halk gruplarından ve yönetici sınıf temsilcilerinden oluşan danışma meclisleri ile eyalet yönetimi ortak bir idareye bağlanmıştır.

II Abdülhamit'in ilk yıllarında İngiliz ve Rus politikalarının Doğu Anadolu ve Ortadoğu üzerinde yoğunlaşması ve Osmanlı'yı tehdit eder bir hal alması üzerine Osmanlı'lar kendi politik düşüncelerine uygun çözümler üretmek durumunda kalmıştır. (Kodaman, 1987: 26) Bu çözümleri sosyal eşitlik, merkezizetçilik, İslamcılık ve Ermeni tehlikesi kavramlarını dikkate alınarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu politik hamleler her ne kadar Doğu Anadolu'nun kendi sosyo- ekonomik özelliğinden dolayı çok olumlu sonuçlar vermese de bölgedeki İslam ahalisinin lehinde bazı gelişmelere imkân tanınmasından dolayı önemli bir yer işgal etmektedir.

Ortadoğu petrollerine olan ilgi çok eskilere gitse de Osmanlılar 1880 yıllarda II. Abdülhamit ile birlikte bölgenin ekonomik değerinin farkına varmışlar ve bölgedeki bazı vilayetlerin petrol sahalarını doğrudan hükümdarın şahsi malvarlığına aktarmak suretiyle bir önlem almışlardı. Bu arada Irak'da Arap milliyetçiliğinin diğer bölgelerin aksine ortaya çıkmayışı da Osmanlı politikasını sürdürülebilir kılmıştır. Osmanlıların Irak egemen grubuna tanıdığı özzerkliğin yanı sıra İngiliz yayılmacı siyasetinden dolayı Iraklı tüccarların endişeli yaklaşımları bu bölgedeki milli ayaklanmaları diğer Arap bölgelerinden farklı kılmıştır.(McCarthy, 2006:162) Osmanlılar Irak politikasının başarılı görünmesinde İslamın temsilcisi olmalarından dolayı diğer bütün toplulukların Osmanlı'ya sadık kalmalarının da rolü bulunmaktadır.

Osmanlı imparatorluğu gitgide kullanılabilir insan gücünden yoksun kaldıkça, acil savunma ihtiyaçları nedeniyle savaşabilir erkeklerin son yedeklerini elde edebilmek için nüfusu daha çok sıkıştırmak uygulamalarına başvuracaktır. (Deringil, 2002: 96) Özellikle

Irak coğrafyası devletin Tanzimat reformlarını uygularken en çok sorunlar yaşadığı bölgelerden birisi olmuştur.

Bu dönemde özellikle II. Abdülhamit tarafından Osmanlıların Arap coğrafyasına özel bir ilgi ile yaklaştıklarını ve bölgenin dinsel ve siyasal figürlerine önem verip çeşitli hediyeler ile onların taltif edilerek merkezi devletin ekseninde bir politika izlemelerine gayret edildiğini görmekteyiz. (Kurşun,1998:139). Sultan Hamid'in başkent'ten uzak eyaletler olan Yemen, Irak ve Arabistan için tatbik etmekte olduğu siyaset memleketin diğer kısımları ile aynı kanun ve şekillerde cereyan etmemektedir. Bu coğrafyaların ahalisinin kabiliyetine göre bir idari sistem geliştirilmiştir. Irak bölgesinde nüfuz ve kudreti önemli derecede olan İbnürreşid isimli emir /eşraf Osmanlı siyasetinin temsilcisi durumundadır. Osmanlı hükümdarı bu nüfuzlu aileyi merkezi idare yanında siyaset izlemesi için gayet hürmetkarene bir tutum sergilemiştir. Ancak onun Osmanlı siyasetine sadık kalması içinde ailesinden bir mutemet/rehine İstanbul'da kontrol altında tutulmuştur.(Tahsin Paşa, 1999:205) Bu durum merkezi idarenin kontrol mekanizması devamlı kendi elinde tutmak için yerel unsurları sistem içine almasının örneği olarak algılanmalıdır. II. Abdülhamit ve Babiâli bölge valilerinin merkez ile olan bağlarını güçlü tutmak için özel çaba sarf etmişler, ayrıca yerel idarelerin valiler aleyhinde olan tutum ve iddialarını da dikkate almışlardır.

Osmanlılar aşiret liderlerine toprak bağışlayarak hizipleri zayıflatma ve birbirlerine karşı denge unsuru olarak kullanma politikası çerçevesinde şehirlerde ve aşiret grupları içindeki Seyyidlere büyük önem vermeye başlamıştır. Bu siyasi düşünce ekseninde olarak Haşimi sülalesinden gelen bazı aşiret gruplarını ve tarikatları kendi yanına çekerek ayan ve ulemanın bağlılığını sağlamıştır.

II. IRAK'DA BULUNAN AŞİRETLER

Irak da Osmanlı yönetiminin merkezi denetimi yaygınlaştırma çabaları içinde bölge ahalisinin özellikle tarikat nüfuzu altında olmasından dolayı onlardan yararlanma yoluna gidilmiştir. Bölgede Berzenci, Talibanlı, Caf ve Hemavend aşiretleri nüfuz sahibi olarak dikkat çekmektedir. Berzenciler ve Caf aşiretleri bölgedeki en önemli iki aktör durumundadır. Caf aşireti Tanzimat sonrası Baban emirliğine bağlanması sonrası kendi liderlerini Osmanlı vilayet idaresinin çeşitli kademelerine görevlendirecektir. Çeşitli kasaba ve kentlerde kaymakamlık elde ederek asayiş ve vergi konularından sorumlu olacaklardır. Hayvancılık ile uğraşan Caf aşireti Osmanlı İran arasındaki toprakları yazlık kışlık olarak kullanmak suretiyle iki devlet arasındaki ilişkilerde belirleyici bir rol oynamışlardır. Bununla birlikte kendi aşiret oligarşisi içerisinde birtakım rekabet çatışmalarından da uzak kalmamışlardır.

Bir diğer önemli aşiret Berzenci'lerdir. Sülale-i Tahire olarak adlandırıldıkları için sultan Abdülhamit tarafından büyük bir itibar ve saygı görmekteyler. Bertencilerin Kadiri tarikatından olmalarından dolayı bölgede çok önemli bir güce ve servet kaynağına sahip olmuşlardır. Ayrıca sultan Abdülhamit'in sarayındaki bazı nüfuzlu kişiler aracılığı ile çok büyük saygı görmekteydiler.

Irak coğrafyası aynı zamanda 19. Yüzyılda önemli bir tarikat hamlesine de sahne olmuştur. İslamın temel değerlerini yeniden inceleme adıyla ortaya çıkan bir uyanış hareketi olarak ortaya çıkan Halidiye/Naşibendiye tarikatı aşiret ayrılıklarını sonlandırmanın yanı sıra sosyal ve politik konularda aktif olarak katılmayı öngörmektedir. Hareketin kurucusu Şeyh Halid olarak bilinir. (Findley, 2011: 69) Bu tarikat İstanbul'daki merkezi idare ile iyi ilişkiler geliştirmek suretiyle Irak'ın sosyo- politik gelişim sürecinde

önemli bir rol oynamıştır. Hatta İstanbul'da Bektaşî tarikatının kapatılması sürecinde bu tarikat hükümet yanında bir tutum sergilemek suretiyle sonraki dönemlere de etki etmişlerdir.

Irak coğrafyasının siyasal ve stratejik özellikleri Osmanlıların bu bölgeyi idari açıdan da istikrara kavuşturmasını gerektirmiştir. Bu yüzden merkezi yönetim nitelikli ve deneyimli valileri bu bölgeye göndermeyi tercih etmiştir. Ancak mahalli idareciler ve merkezden görevlendirilen valiler arasında meydana gelen politik sürtüşmelerde Sultan tarafından genelde mahalli seçkinler lehine çözümler üretildiği görülmektedir.

Sülale-i Tahire-i Haşimiye diye adlandırılan aile mensupları Osmanlı devletinin Tanzimat reformlarını Irak'da tesis ederken nüfuzlarından yararlandıkları kişiler olmuşlardır. Mesela bunlardan birisi olan Damascus vilayeti eski fetva emini Seyyid Muhyiddin Efendinin kardeşi Muhammed Sadeddin efendi hazırlamış olduğu siyaset ahkâmı isimli kitabından dolayı Osmanlı makamlarınca kabul ve itibar görek telif izni elde etmiştir. (BOA, İ.DH. No: 335/21,30 Ramazan 1273/ 24 Mayıs 1857)

Bölgede egemen olan diğer bir aşiret Talibanlılar ile Berzencilerin zaman zaman rekabet ve çatışma içinde oldukları görülmektedir. Osmanlı yönetimi bu aşiretlerin birbirleri ile olan ilişkilerinin bölge asayişini tehdit etmesi üzerine o ailelerden istanbul'da rehin tutulan bazı sadat ve şeyhlerini aşiret liderlerinin kefaleti ile serbest bırakma yoluna gitmiştir.(BOA. İ. DH. No:1033/81389, 9 Haziran 1302/ 21 Haziran 1886) Bu durum aşiretlerin üzerinde uygulanan politikanın bir sonucudur.

III. OSMANLI BÜROKRASI'SİNDE HAŞİMİLER

Haşimi soyundan olan bazı kişilerin Osmanlı bürokrasisinde görevler almak suretiyle devletin merkezileşme ve modernleşme politikalarının uygulanma sahasında aktif rol oynadıklarını söyleyebiliriz. Bunlardan birisi Osman Namık paşadır. Sicil-i ahval kaydında Sülale-i Tahire-i Haşimiye'den Şeyh Mahmud efendinin oğlu olduğu yazılmıştır. Musul ve Süleymaniye'de eğitimini tamamlamış ve önemli kitaplar hazırlamış birisi olarak ve naiblik yaparak ulema grubuna dahil olmuştur.(BOA, DH. SAİD. No:71/105)

Sülale-i Tahire-i Haşimiye'den olup Osmanlı merkez bürokrasisi içinde yer alan kişilerden birisi de 1882 Musul doğumlu olan Emced efendidir. Babası Hasan Efendi Musul İdare Meclisi üyesidir. Kendisi de Fransızca eğitim veren mektebi mülkiyeyi bitirdikten sonra Musul idare meclisinde, emlak-ı hümayun komisyon üyeliğinde ve hazine-i hassa tahsil şubesi görevlerinde bulunmuştur.(BOA. DH. SAİD. No: 109/229)

Atullah Efendi de 1287/1870 Damascus (Şam) doğumludur. Damascus ulemasından Benek kazasının naibi Dürrizade Mehmed efendinin oğludur. Mekteb-i Kürdiye (Aşiret Mektebi) de okuduktan sonra çeşitli medreselerde müderrislik yapmış ardından Billan kazası Naibliği ve Şeriyye Mahkemesi Katibliği görevlerinde bulunmuştur. (BOA. DH. SAİD. No: 112/269)

Seyyid Abdullah Berzenci efendi 1882'de Medine'de doğmuştur. Babası Seyyid Ahmed Berzenci efendidir. Sübyan mektebini bitirdikten sonra fıkıh eğitimi almış ve Harem-i Şerif ruznamçe kalemi ile Evkaf-ı Hümayun dairelerinde çalışmıştır. (BOA. DH. SAİD. No: 135/309)

Ali Sami Bey ise 1882 Musul doğumludur. Babası Seyyid Ahmed Faiz efendidir. Musul'da eğitimini tamamladıktan sonra Şura-yı Devlet icra dairesinde önemli görevlere atanmıştır. (BOA. DH. SAİD. No: 167/147)

Mehmed Haşim efendi ise 1877 İstanbul doğumludur. Sülale-i Haşimi'den Nureddin efendinin oğludur. Eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'da Bab-ı Mahkeme katıblığı görevlerinde bulunmuştur. (BOA. DH. SAİD. No:196/303)

Tanzimat reformları sonrası Osmanlı bürokrasisi içinde görev almaya başlayan Haşimi sülalesinden memurlar bir anlamda Osmanlıların patrimonyıl bir monarşiden modernize edilmiş akılcı bir legalizme doğru bir gidişin parçası olmuşlardır. (Findley,1989:8)

Tanzimat reformlarının uygulanması çerçevesinde Osmanlıların Irak ve Suriye topraklarında 570 adet modern okul açarak bu okullarda yaklaşık 28.400 ilköğretim ve 2100 ortaöğretim öğrencisine eğitim verdirmesi bölgenin Osmanlı yönetimince nasıl dikkatle izlendiğine işaret etmektedir.(Tibawı,1972: 64)

Bağdad ve çevresinde yaşayan Berzenci ailesinden ve kadiri şeyhlerinden Muhyiddin Efendi, Hz. Ali'nin soyundan olmasının yansıra bölgenin asayiş ve düzenine göstermiş olduğu gayretlerden dolayı bizzat Sultan Abdulhamit'in emri ile Musul gümrük gelirinden 40 akçe yevmiye ile ödüllendirilmiştir. (BOA, HAT, No:1528/17, 10 Cemaziyelahir 1329/8 Haziran 1911). Buna benzer bir durum Kerkük'de Nami isimli Berzenci şeyhinin Siyaset-i Hayriye ihdası için yaptığı gayretlerden dolayı Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından bir vakıf arazi tahsisi ile ödüllendirmesi ile karşımıza çıkmaktadır. (BOA, İ. DH. No:1018/80348).

Berzenci ailesi mensuplarının devlet gelirleri üzerinden bir takım kazanımları olduğu gibi bazı aile mensuplarının ise geçindirmek zorunda oldukları ailelerinden dolayı Osmanlı hükümetinden ricacı oldukları görülmüştür. Kerkük has gelirinden 6 bağdadi ölçekli buğday tahsis edilmesi için sadrazam buyruldu ile Kerkük mütesellimine talimat verilmiştir. Bu durumun aileye olan hürmet nedeniyle olduğu ve hazreti Ali ailesinden olan ulema ve tekkenişinlere bu çeşit tahsisatlar yapıldığını diğer belgelerden de gözlemek mümkündür.(BOA. C. EV. No: 337/4, 12 Şevval 1229/ 28 Eylül 1814)

Hazreti Hüseyin soyundan, sülale-i haşimiyeden olup Şam-ı Şerif'de ikamet eden Mehmed Sa'id Murteza efendi Süleymaniye vakfından kendisine Sultan Abdulmecid han zamanında tahsis edilen 150 kuruşluk maaşının yüzde yirmibeşlik kısmının kesintiye uğraması üzerine arzuhal göndermek suretiyle mağduriyetinin düzeltilmesini istenmiştir. (BOA. ŞD. No:2994/60, 19 Mart 1317/ 02 Nisan 1901). Haşimi soyundan olan kişilerin Osmanlı hükümetince özellikle de Sultan Abdulhamit tarafından korunduğu ve ekonomik ihсанlar ile desteklediği bilgisi Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Berzenci ailesinin Musul ve çevresindeki kürt aşiretler üzerinde önemli nüfuzları olmasından dolayı devletin kürt isyanlarını durdurma noktasında da bizzat bu sadat ailesinden yararlandığını görmekteyiz. Mesela Sadat-ı Berzenciden Sa'id efendinin kendisine muhabbetleri olan Kürt aşiretlerinin isyanlarının önlenmesinde rol aldığını görmekteyiz. Hatta bölgedeki askeri kumandanlardan Kerkük kumandanı Ferik Ali paşa İstanbul'a gönderdiği telgrafta Şeyh Sa'id efendinin nüfuzundan yararlanmak gerektiğini doğrudan ifade etmektedir.(BOA, İ. DH. No:1009/79708, 17 Safer 1304/15 Kasım 1886)

Bunun yanı sıra Berzenci ve Taliban aileleri arasında bazı münferit olayların meydana gelmesi üzerine Osmanlı hükümeti hem olayı soruşturmak için hem de aileler arasında meydana gelebilecek çekişmelerin engellenmesi için vilayet valilerini görevlendirmiştir. Şehrızor'dan(Kerkük) bağdad'a gitmekte olan Berzenci şeyhlerinden Baba Sa'id efendinin yolu Talibanlılar tarafından kesilmiş kendisi darb edildiği gibi eşyaları da gasb edilmiştir. Hükümet bu olayın yaratacağı çatışmaları engellemek maksadıyla Kerkük mutasarrıfı

İsmail Beşir beyi görevlendirmiştir. (BOA. Y.PRK. DH. No:2/5, 16 Rebiyü'l-ahir 1304/7 Ocak 1887)

Berzenci ve Talibanlılar arasında meydana gelen çatışmaların arka planında Osmanlı hükümetinin bölgedeki nüfuz temsilciliğini kendilerinin temsil etme niyetleri bulunmaktadır. Ancak meydana gelen olaylar her iki ailenin üyelerinin bu konularda birbirlerinden hiçte alt kalmadığını göstermektedir. Hükümetin daha çok Berzenci ailesi lehinde tavırlar takınması ve olaylarda mezhep tutuculuğu sergilemesi bazı olayları körüklemiş görünmektedir. Süleymaniye'nin Barban kazası ahalisinin Musul vilayetine gönderdikleri şikayet telgrafında Talibanlıların hayvanlarını yağma etmeleri ile Karacavor köyünde bulunan Şeyh Hasan tekkesini tahrip etmelerini dile getirmek suretiyle Osmanlı valisinden yardım istemişlerdir. Kerkük'den Ferik Ali paşa tarafından gönderilen telgrafname sureti de ekte bulunmaktadır. (BOA. Y.PRK. DH. No:2/5, Varak No:3, 22 Kanun-u evvel 1302/3 Ocak 1887)

Osmanlı Hükümeti, Müşir İsmail paşadan olayın iyice araştırılmasını ve her iki grubun sorumlularının cezalandırılmasını istemek suretiyle otoritesinden taviz vermemiştir. Bununla birlikte Osmanlılar Sülale-i Haşimiye kolundan olanlar için onların sivil otorite olarak yaptıkları katkılardan dolayı askerlik muafiyetliği isteklerine olumlu yanıtlar vermiştir. Bunun bir örneği olacak uygulama 1886 tarihinde bakanlar kurulu kararı ile muafiyetlerine ilişkin emir Bağdad valiliğine gönderilmiştir.(BOA. MV. No. 013/075, 10 Safer 1304/08 Kasım 1886)

19. yüzyılın sonu Osmanlılar için bir daralma ve sıkışmışlık dönemidir. Çünkü balkanlar, Suriye ve Irak'da meydana gelen ayaklanmalar Osmanlılar için coğrafi ve siyasi manada bir küçülmeye işaret etmektedir. Ayrıca yöneticilerin bu zaafı fark edememeleri de bu sorunların daha büyük bir yumak haline gelmesini engelleyememiştir.(Koloğlu, 2008:301)

IV. Irak'daki Değişim ve Dönüşüm

Osmanlılar XVII. ve XVIII. yüzyılların merkezîyetçilik politikaları ekseninde savaş için özel müteşebbislerden destek almaya yani bir anlamda yerel güçlerin askeri ve mali kabiliyetlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu metodun birtakım riskler taşımasına rağmen devletin sınırlı mali, kurumsal ve idari mekanizmalarının sorunları çözmede yetersiz kalması nedeniyle kabul edilebilir bir yöntem olduğu söylenebilir. (Agoston, 2012: 264) Osmanlılar bu yöntemi kullanmak suretiyle merkezi idarenin ihtiyaç duyduğu mali ve askeri kaynakları elde edebilmiştir. Irak coğrafyası da bu yöntemin uygulandığı eyaletlerdendir. Bu yerel askeri güçler devletin merkezi idaresinin aleyhinde de bir güç ve otorite kaybına neden olmaktadır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin merkezî idaresinin yeniden tesisi sürecinde uzun bir zaman, insan ve kaynak kaybına yol açmıştır.

II. Abdülhamit'in hükümlerinde Osmanlı bürokrat ve entelektüelleri açısından yeni bir milli ideoloji arayışının esası olarak temel İslami kurumlara, yani şeriat ve hilafete yeni bir içerik kazandırılması yolunda önemli girişimlerde bulunulmuştur. Bu yolla devlet Irak gibi etnik karmaşık mozağe sahip bölgelerde dahi heteredoks İslamı Ortodoks İslama yakınlaştırmaya çalışan politikalar üretmiştir.

1880'lerden itibaren Osmanlı devleti için en önemli tehditler İngiltere tarafından gelmekteydi. Ve özellikle Arap hilafeti kurulması düşüncesi sultan Abdülhamit'i en çok tedirgin eden politikardan birini oluşturuyordu. O nedenle özellikle Irak coğrafyasında devletin merkezileşme politikaları için tehdit oluşturmakta olan bazı aşiretlerin (Berzenci, Caf, Hemavend) dahi küçük çaplı isyanları sultanın sarayında çok abartılmadan ve bu

unsurların dinsel kimlikleri de hesaba katılmak suretiyle yumuşak çözümler ile geçiştirilmeye çalışılmıştır. (Deringil, 2002:96, ve Çetinsaya, 1999: 25)

Irak'da Osmanlı hâkimiyeti, Osmanlı Devleti'nin bölgede uyguladığı idare yönetim geleneği açısından iki döneme ayrılarak incelenebilir. İlk dönem; Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idari açıdan güçlü olduğu dönemdir. Bu dönemde Osmanlı vilayet idare sistemi merkez dışı bir eğilim özelliğinden dolayı, bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti önemli ölçüde semboliktir. Merkezi yönetim bu coğrafya vilayetleri üzerinde daha az müdahaleci bir yönetim sergilemektedir. Irak coğrafyasının fetih ile 19. Yüzyılın ilk çeyreği arasındaki dönemini merkezi otoritenin nispeten daha az etkisinin hissedildiği bir periyod olarak adlandırmak mümkündür. Sonraki dönem; Osmanlı Devletinin güçsüzleştiği, Avrupalı devletlerin stratejik ilgilerinin bölgeye odaklandığı bir dönem olarak bilinmektedir. (Kürkçüoğlu, 1982:10) Devlet; değişen savaş stratejileri ve merkezi politikaları ekseninde bölge hakimiyeti için mahalli unsurların ve tarikat önderlerinin desteğini aramak durumunda kalmıştır.

Tanzimat ve Osmanlının son döneminde batının bölgeye olan ilgisi ile Osmanlıların Batı ulus-devlet sistemini model alarak gerçekleştirdiği reformların etkisiyle Osmanlı yönetiminde bölgeye yönelik merkezileştirme politikalarının uygulanması yönündeki eğilim güçlenmiştir (Somel, 1995:598). Bununla birlikte merkez dışı bir idare anlayışının benimsenmesinde savaş işinin bir takım özel gruplara geçmesinin ve ayan ile eşrafın asker toplama yetkisine kavuşmasının da rolleri bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya nazaran inhitatı ve üst üste gelen yenilgiler ve toprak kayıpları, Osmanlı yöneticilerini Devlet'in gerilemesini durdurmak için çareler aramaya yöneltti. Bu arayışlar sonucunda Osmanlı imparatorluğu gibi çok milletli bir toplumu Batı'nın ulus-devlet modeline göre yeniden örgütlemeyi amaçlayan düzenlemelere gidildi (Mardin, 1991:175). Genelde Osmanlı İmparatorluğu'nda, özelden Arap vilayetlerinde ve Hicaz'da yapılan idari düzenlemelerin temelinde yatan muharrik unsur bu şekilde Batı'nın sistemini devşirerek onun seviyesine ulaşma gayretidir.

Arap vilayetlerinde merkezi idareye karşı gösterilen tepkilerin dört temel nedeni olduğu söylenebilir. Birincisi, hegemonik güçlerin kısırtma ve yönlendirmeleri, ikincisi, Osmanlı yönetiminin bölgede olumsuz karşılanan bir takım icraatları başka bir ifade ile modernleşme politikaları, üçüncüsü bazı yerel liderler ile merkezden gönderilen idareciler arasındaki anlaşmazlıklar ve bu liderlerin kişisel ihtirasları, dördüncüsü de ekonomik nedenlerdir.

Sonuç

Osmanlıların Irak'daki egemenliklerinin başlamasından sonra bölgenin ticari ve siyasi bir üs noktasına dönüşmesi çeşitli devletleri bu bölgenin hâkimi olmak arzusuna yöneltmiştir. Irak coğrafyası stratejik, mali ve dinsel açıdan çok büyük bir önem arz etmektedir. Şii İran yayılcılığına karşı Osmanlı Devleti'nin fazla istihkâm geliştirememesi Irak coğrafyasını daha da önemli kılmıştır. Bunun yanı sıra Portekiz ve Hollandalıların Basra körfezine doğru ekonomik nüfuz girişimleri de bu bölgenin Osmanlı yöneticileri tarafından dikkatle takip edilmesine neden olmuştur. Ancak merkezi hükümetin taşradaki idari uygulamaları önceki dönemler kadar esnek, çağdaş ve uyumlu gözükmemektedir. Bu durum kanunlarını ve değerlerini kurumlaştırma geleneğine sahip Osmanlıların son dönemlerindeki zaaf noktaları ile açıklanabilir.

Osmanlılar 19. yüzyılın başlarından itibaren merkezi otoriteyi yeniden hâkim kılmak noktasında taşradaki merkez dışı güçleri itaat altına alma girişimlerine hız vermişlerdir.

Bölgenin eşraf ve dini figürleri aracılığı ile kurulacak denetim ve işbirliği girişimleri sayesinde kaybedilen istikrarın, uyumun ve gücün kazanılacağı düşünülmüştür. Abbasi iktidarından beri Irak coğrafyasında yaşayan Haşimi'lerde Osmanlı merkezi idaresinin özellikle dinsel ve siyasi nüfuzundan yararlanmak istediği bir sülale olmuştur. Merkezi idarenin temsilcisi olan vali ile yerel eşraf arasındaki denge ve işbirliğini bu sülale üzerinden sürdürmekte olan Osmanlılar ailenin üyelerini bir takım bürokratik mevkilere getirmek suretiyle merkezileşme ve modernleşme politikalarının sıkıntılı süreçlerinde onlardan yararlanmışlardır.

Doğu Anadolu ve Irak coğrafyasının sosyal, politik ve ekonomik sisteminden beslenen yerel manevi güçler/ elitler XIX. Yüzyıldan önceki dönemlerin siyasal anlayışları çerçevesinde merkezi idarenin hakim durumda bulunmasını pek benimsememektedirler. Ancak bu yüzyıldan itibaren dünya ölçekli olarak gelişen ekonomik ve siyasal gelişmeler Osmanlı hükümetine bölgedeki diğer unsurlardan yerel elitlere karşı bir denge politikası üretmesine olanak tanımıştır. Osmanlı hükümeti de bu siyasetini bölgenin kırsal alandaki aşiret unsurları ve dinsel figür elemanları aracılığı ile yeniden tesis etmeye başlamıştır. Haşimi sülalesinden gelen bazı bürokratlarda Osmanlı hükümetinin üzerlerine yükümlendiği merkezi idare'nin güçlendirilmesi ve politik kargaşanın sonlandırılması işlerini layıkıyla yerine getirmeye çalışmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

- BOA, İ. DH. No:1009/79708
- BOA. İ. DH. No:1033/81389
- BOA, İ.DH. No: 335/21
- BOA. İ. DH. No:1033/81389
- BOA, İ.DH. No: 335/21
- BOA, İ. DH. No:1018/80348
- BOA. ŞD. No:2994/60
- BOA. MV. No. 013/075
- BOA. C. EV. No: 337/4
- BOA, HAT, No:1528/17
- BOA. DH. SAİD. No:196/303
- BOA. DH. SAİD. No: 167/147
- BOA. DH. SAİD. No: 135/309
- BOA. DH. SAİD. No: 112/269
- BOA. DH. SAİD. No: 109/229
- BOA, DH. SAİD. No:71/105
- BOA. Y.PRK. DH. No:2/5
- BOA. Y.PRK. DH. No:2/5, Varak No:3

Agoston, Gabor; *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, Çev. M. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Aksan, H. Virginia(2010), *Osmanlı Harpleri, (1700-1870)*, Çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Akşin, Somel Selçuk (1995), “Arap Eyaletleri ve Günümüz Arap Devletleri: Tarihsel Bir Perspektiften Genel Bir Bakış”, *Yeni Türkiye Dergisi-Türk Dış Politikası Özel Sayısı*, Yıl 1, Sayı. 3, s. 597-615.

Akyıldız, Ali- Kurşun, Zekeriya(2015), *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Bayatlı, Nilüfer (1999), *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIV. Dizi, Sayı: 17, Ankara.

Cleveland, L. William(2008), *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul.

Çetinsaya, Gökhan (1999), “II. Abdülhamit Döneminde Kuzey Irak’da Tarikat, Aşiret ve Siyaset” *Divan Dergisi*, Sayı:2, s.153-168.

Çetinsaya, Gökhan (2006), *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, Routledge, London.

Çetinsaya, Gökhan(1999), “Irak” Maddesi *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları,, Cilt. XIX, s.93-95

Deringil, Selim (2002), *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdulhamid Dönemi(1876-1909)*, Çev: Gül Çağlalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Findley Carter V. (1989), *Ottoman Civil Officialdom, A Social History, A Social History*, Princeton University Press, Princeton.

Findley, Carter V. (1996), *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev: Gül Çağlalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Gündüz, Ahmet (1999), “Musul” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: XXXI, s.363-367, Ankara.

Halaçoğlu, Yusuf (1999), “Bağdat” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: IV, s.433-437, Ankara.

Hourani, Albert(1997), *Arap Halkları Tarihi*, Çev: Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kodaman, Bayram(1987), *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No:67, Ankara.

Koloğlu, Orhan(2008), *Avrupa’nın Kıskaçında Abdülhamit*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

Kurşun, Zekeriya (1998), *Necid ve Ahsa’da Osmanlı Hakimiyeti*, ADTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 179, Ankara.

Kurşun, Zekeriya (1999), “Haşimiler” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: XVI, s.414-414, Ankara.

Kurşun, Zekeriya(2004), *Basra Körfezinde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi, Katar’da Osmanlılar (1871-1916)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı:207, Ankara.

Küçükbaşçı, Mustafa Sabri (2007), *Abbasilerden Osmanlı’lara Mekke Medine Tarihi*, Yeditepe Yayınları, I. Baskı, İstanbul.

Kürkçüoğlu, Ömer (1982), *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Lewis, Bernard(2009), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, 3. Baskı, Ankara.

Mardin,Şerif (1991), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ma'oz, Moshe(2006), "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti ve Toplumunu Üzerindeki Etkisi", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Editör: Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

McCarthy, Justin (2006), *Osmanlı'ya Veda, İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, Çev: Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

Shaw, Stanford (1976), *History of Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2 Volumes, Cambridge University Press, Cambridge.

Slugget, Marian Faraouk(1999), "Irak" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları,, Cilt. XIX, s.95-99

Tahsin Paşa(1999), *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nun Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.

Tibawi, Abdullatif (1972), *Islamic Education: Its Traditions and Modernization into the Arap National Systems*, London.

Wiley J. (1992), *The Islamic Movement of Iraqi Shi'as*, London.

Yerasimos, Stefanos (1994), *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, Çev: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kurşun, Zekeriya(2004), *Basra Körfezinde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi, Katar'da Osmanlılar (1871-1916)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı:207, Ankara.